

Pozitivismus a normativismus v teorii mezinárodních vztahů

O střetu zastaralého a fiktivního

PETR KRATOCHVÍL

Positivism and Normativism in the Theory of International Relations

Abstract: This text is a polemical contribution to the debate on positivism and postpositivism in the study of international relations. It focuses on four aspects rendering Loužek's defence of positivism rather flimsy: first, the untenability of the positivism-normativism dichotomy. Second, a more detailed analysis of theories incorrectly grouped with normativism. Third is an analogous analysis of positivistic theories, and particularly their claims to an epistemologically neutral access to reality, and fourth, we discuss Loužek's ambivalent attitude to modernity, particularly to the notion of progress.

Key words: theory of international relations, philosophy of social science, positivism, post-positivism.

Na stránkách Mezinárodních vztahů se v nedávné době rozpoutala polemika, která je v českém výzkumu mezinárodních vztahů prozatím spíše neobvyklá (*Loužek, 2005 a nebo s. 81–101 tohoto čísla časopisu; Drulák, 2005 nebo s. 102–108 tohoto čísla časopisu; Loužek, 2005 b nebo s. 109–115 tohoto čísla časopisu*). Zatímco teoretická reflexe mezinárodních vztahů se postupně začíná stávat i v českém prostředí běžným jevem, úvahy, které by se dotýkaly metateoretických základů disciplíny, nebo dokonce filozofie vědy jako takové, jsou v České republice věcí nevídanou. Ale vzhledem k tomu, že mezinárodní vztahy jsou disciplínou značně nedisciplinovanou a vědním oborem, který v obdobích sebereflexe pochybuje i o vlastní vědeckosti, se zdá diskuze o charakteru mezinárodních vztahů jako navýsost potřebná.

Důkladná diskuze o metateoretickém základu mezinárodních vztahů však předpokládá, že zúčastnění budou mít dostatečně hlubokou znalost jak filozofie společenských věd, tak i teorií mezinárodních vztahů samotných, a to včetně jejich klasifikace a vývoje. Ani jedna z těchto dvou podmínek nebyla však v případě polemické odpovědi Marka Loužka splněna. Jeho pojetí pozitivismu je nanejvýš sporné a jeho rozbor teorií mezinárodních vztahů je povýtce originální, bohužel však často neudržitelný.

Tento text se proto zaměřuje na základní výhrady proti Loužkovu pojetí filozofie vědy a proti jeho zkrácenému pohledu na teorie mezinárodních vztahů. Budu postupovat ve čtyřech krocích. V prvním z nich posoudím, jak Marek Loužek definuje dvě klíčové kategorie své polemiky, tedy pozitivismus a normativismus, a odpovím na otázku, do jaké míry (ne) lze chápat normativismus jako opak pozitivismu. Tento rozbor doplním ve druhém kroku analýzou některých teorií mezinárodních vztahů, které Loužek označuje za normativistické, a poukáži na slabiny jeho výkladu. Za třetí se stať bude věnovat i pozitivistickým teoriím a kriticky se vysloví k jejich nároku na objektivní, epistemologicky neutrální přístup ke skutečnosti, což bude opět doloženo na konkrétních příkladech některých teorií. Čtvrtá (poslední) část textu se zmíní ještě o dvou dalších pozoruhodných prvcích, které charakterizují Loužkovu polemiku – jednak si povšimne jeho nejednoznačného vztahu

k modernitě, zejména konceptu pokroku, a jednak poukáže na ty prvky polemiky, které jsou v diskuzích mezi pozitivisty a postpozitivisty téměř vždy přítomny.

O NORMATIVISMU A POZITIVISMU

Marek Loužek se v první řadě dopouští zjednodušení typického pro celou řadu pozitivistů, kteří se vymezují vůči nepozitivistickým útokům – vytváří jedinou kategorii, do níž by se vešli všichni jeho protivníci. V jeho pojetí tuto roli plní tzv. „normativistické“ přístupy, které tedy podle něj stojí v dualistické opozici vůči teoriím „pozitivistickým“. Mezi normativistické teorie se podle Marka Loužka řadí nejen raný idealismus (Loužek, 2005 b, s. 120 nebo s. 110 tohoto čísla časopisu), ale i funkcionalismus a neofuncionalismus (Loužek, 2005 b, s. 121 nebo s. 111 tohoto čísla časopisu) a kritické teorie, mezi něž autor řadí i konstruktivisty, na prvním místě Wendta (Loužek, 2005 b, s. 122 nebo s. 112 tohoto čísla časopisu).

Za normativní jsou tak považovány *de facto* všechny teorie mezinárodních vztahů, které nepatří do poměrně úzké skupiny, která splňuje Loužkovu definici pozitivismu (viz níže), tedy víceméně pouze (neo)realistických a behaviorálních přístupů. Problémem takto zjednodušené kategorizace ovšem je, že mezi Loužkovými normativisty lze najít celou řadu autorů reprezentujících radikálně odlišné přístupy, jež by se „nálepce“ normativismu jistě velmi bránili. Marek Loužek dokonce – jak bude ukázáno později – do normativistické oblasti zařazuje mnohé, kteří se jednoznačně identifikují s pozitivistickým táborem.

Klíčovou otázkou zde přirozeně je, jak Loužek pozitivismus a normativismus definuje. Pokud se týká normativismu, autor nechává čtenáře tápat v temnotách, zda má na mysli důraz na roli norem (jako je tomu například u liberalismu podle Moravcsika /Moravcsik, 1997/), anebo zda mu jde spíše o normativní charakter ve smyslu preskripce na úkor deskriptivní analýzy (jak je normativita obvykle interpretována v souvislosti s idealismem), či zda pod normativitou rozumí odmítání hodnotové neutrality společenských věd (jak by naznačoval autorův komentář v Loužek 2005 b, s. 120 nebo s. 110 tohoto čísla časopisu). Třetí výklad je pravděpodobně Loužkovi nejbližší, a proto se tato polemická reakce zaměří právě na tuto interpretaci.

Ještě podstatnější se ovšem jeví vymezení pozitivismu, a to i proto, že Marek Loužek normativismus chápe jako negativně vymezenou kategorii, která je definována jako naprostý protiklad pozitivismu. Definicí pozitivismu bohužel existuje také celá řada, počínaje klasickým Comtovým pozitivismem přes logický pozitivismus až po behaviorální hnutí ve společenských vědách, a tato rozříštěnost charakterizuje i vymezení pozitivismu v mezinárodních vztazích.¹ Proto se pokusím nejprve zjistit, co o pozitivismu říká Loužek sám. Pozitivismus podle něj vychází „z možnosti objektivního poznání“ (Loužek, 2005 b, s. 122 nebo s. 112 tohoto čísla časopisu) a obhájuje „hodnotovou neutralitu sociálních a přírodních věd“ (Loužek, 2005 b, s. 120 nebo s. 110 tohoto čísla časopisu).² Tyto charakteristiky lze shrnout jako objektivismus. Problémem zde ale je, že se k této epistemologické pozici hlásí celá řada zastánců jiných než pozitivistických proudů, což je možné zjednodušeně znázornit v následující tabulce.

<i>Pozice ve filozofii vědy</i>	<i>Naturalismus</i>	<i>Objektivismus</i>	<i>Empiricismus</i>	<i>Behaviorismus</i>
Vědecký realismus	Ano	Ano	Ne	Ne
Kritická teorie	Ano	Ano	Ne	Ne
Postmodernismus	Ne	Ne	Ne	Ne
Pozitivismus	Ano	Ano	Ano	Ano

Pramen: Zpracováno na základě Smith, Steve: *Positivism and Beyond*. In: Smith, Steve – Booth, Ken – Zalewski, Marysia (eds.): *International Theory: Positivism and Beyond*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 1997, s. 11–44.

Poznámka: Poněkud sporné je zařazení kritické teorie do naturalismu. Tato otázka ovšem není předmětem tohoto textu, a proto se jí zde nebudu blíže věnovat.

Při pohledu na tabulku lze zjistit, že Marek Loužek zařazuje do normativismu představitele hned tří rozdílných proudů: vědeckého realismu, který je mezi normativisty v Loužkově pojetí zastoupen Wendtem; dále kritické teorie a do třetice postmodernismu (*Loužek, 2005 b, s. 122 nebo s. 112 tohoto čísla časopisu*). Toto zařazení je minimálně zčásti chybné; vědecký realismus Bhaskarova typu se totiž netají tím, že věří v objektivní poznání, a dokonce i kritická teorie frankfurtské školy se domnívá, že lze rozlišovat mezi jednotlivými pojetími sociální reality z hlediska objektivní (pro podrobnější diskuzi viz *Smith, 1997, s. 36–37*).

Je tedy zřejmé, že omezovat pozitivismus na objektivismus je přinejmenším zavádějící. Pozitivismus je proto vhodněji definovat minimálně na základě čtyř výše uvedených charakteristik: 1) jako naturalistický přístup, hájící jednotu světa přírodního a společenského, a v souvislosti s tím i jednotnou funkci a metodologii přírodních i společenských věd; 2) přístup empirický, který tvrdí, že v konečném důsledku je vždy možné teoretické koncepty empiricky ověřit; 3) přístup objektivistický, jenž klade důraz na možnost objektivního poznání; 4) přístup behavioristický, tedy zaměřující se na pozorovatelné (*srovnej Hollis, 1997*).³

O PROUDECH CHYBNĚ VYŘAZENÝCH Z OBJEKTIVISMU

Po tomto úvodním vymezení je tedy možné se konkrétně podívat na některé teoretiky, které Loužek uvádí jako představitele normativismu.

Paradoxně již první Loužkem uváděný autor, Norman Angell, zmiňovaný coby představitel normativistického idealismu (*Loužek, 2005 b, s. 120 nebo s. 110 tohoto čísla časopisu*), splňuje definici pozitivismu, zejména pokud se pozitivismus zúží na objektivismus, jak to činí Marek Loužek. Nejenže Angell bezpochyby věřil, že objektivní vědecké poznání je možné, ale navíc se domníval a celou řadou příkladů se snažil doložit, že lidé (respektive státy) chápání jako racionální aktéři, maximalizující svůj užitek, válku nepovedou prostě proto, že se ve vzájemně ekonomicky provázaném společenství nevyplatí. Angell věřil (stejně jako Loužek) v progresivní funkci vědy, která má podle něj odstraňovat staré předsudky (rozuměj přesvědčení o nevyhnutelnosti války), a tak umožňovat dějinný pokrok (*srovnej například Angell, 1913, s. 381–382*).

Právě fakt, že Angellovy hypotézy (například o interdependenci vedoucí k míru mezi národy) jsou vhodnější k testování v pozitivistickém duchu než mnohé úvahy klasických realistů (Kennan, Morgenthau), vedl v souvislosti s vypuknutím první světové války k pochybnostem o jejich správnosti. Angellovo zařazování mezi vůdčí „utopisty“ (*viz například i Drulák, 2003*) tak nepramení z jeho nevěry v objektivně existující realitu nebo z jeho skepse vůči hodnotové neutralitě vědy, ale spíše z jeho interpretace racionality aktérů, založené na vzájemné výhodnosti a na ekonomickém liberalismu, a z opomíjení faktorů, jako je touha člověka po moci a podobně.

Ještě zřetelněji se Loužkovo chybné rozřazování teorií a proudů mezinárodních vztahů do jeho kategorií ukazuje na příkladu konstruktivismu. Je sice pravdou, že konstruktivismus je (zejména svými kritiky) často zjednodušeně řazen mezi teorie kritické, nicméně právě Loužkem uváděný Wendt je příkladem zcela nevhodným.⁴ Wendt totiž o sobě zcela otevřeně prohlašuje, že je pozitivistou (*Wendt, 1999, s. 39*), a to jak z hlediska naturalismu, tak i objektivismu. Pojetí pozitivismu, k němuž se hlásí, Wendt definuje jako přesvědčení, že „věda je epistemicky privilegovaný diskurz, skrze nějž můžeme získávat stále pravdivější pochopení světa“ (*Wendt, 1999, s. 38*). To, co Wendta od empiricky orientovaných pozitivistů odlišuje, není popírání hodnotové neutrality vědy nebo schopnosti vědy pronikat k objektivní realitě, ale přesvědčení, že věda je schopna proniknout za jevy k reálně existujícím nepozorovatelným strukturám. Rozdíl spočívá tedy v odmítnutí striktního empiricismu vědeckými realisty, což ale rozhodně nikterak neodůvodňuje zařazení Wendta mezi normativisty.

Bylo by sice možné namítnout, že Wendtův vědecký realismus není mezi konstruktivisty většinovým proudem, nicméně ani ostatní představitele konstruktivismu není možné

bez dalšího řadit mezi normativisty – ba právě naopak. Jasně se ke vztahu konstruktivismu a pozitivismu vyjadřuje jeden z vůdčích představitelů proudu Emanuel Adler: „*S výjimkou radikálního postmoderního křídla se však konstruktivismus nestaví proti vědě, racionalismu a modernitě; pouze se snaží sladit vědu s konstruktivistickým chápáním sociální reality.*“ (Adler, 2002, s. 96.)

Ve vztahu k objektivismu lze tedy konstruktivismus v jeho většinovém pojetí poměrně jasně vymezit. Znovu se zde ale ukazuje, jak nevhodné je označovat „nepozitivisty“ za normativisty. Zatímco téměř definiční charakteristikou konstruktivismu je analýza norem a jejich konstitutivního charakteru pro identitu a v souvislosti s tím i chování aktérů, nelze konstruktivisty *a priori* vnímat jako zastánce propojení normativních soudů a vědeckých teorií. A konstruktivismus přirozeně není normativním přístupem ani ve smyslu preferenční utopických vizí před analýzou fungování mezinárodních vztahů (*pro diskuzi na toto téma viz Risse – Wiener, 1999*).

Do třetice je zajímavou ukázkou pomýleného zařazení do normativistického proudu neofunkcionalismus. Celá řada teoretiků evropské integrace nikoli neprávem konstatuje, že neofunkcionalismus vzniká v atmosféře behaviorální revoluce ve společenských vědách a že sebezpojetí této teorie je ryze pozitivistické. Neofunkcionalismus se k pozitivistickému ideálu snažil přiblížit se stejnou, ne-li větší vehemencí než neorealismus. Neofunkcionalismus se v průběhu let stále více formalizoval, spoléhal na matematické modely a kvantifikaci, formuloval testovatelné hypotézy a podobně⁵ (*srovnej například Schmitter, 2004; Wiener – Diez, 2004, s. 14; Rosamond, 2000, s. 186–189 a jiné*).

O HODNOTOVÉ NEUTRALITĚ POZITIVISMU

Z předchozí části stati tedy vyplývá, že s Loužkovým tvrzením, že pozitivistické přístupy jsou, anebo alespoň po značnou dobu byly „*dominantní[m] proud[em] metodologického uvažování*“ (Loužek, 2005 b, s. 120 nebo s. 110 tohoto čísla časopisu), je možné souhlasit. Za (kvazi)pozitivisty jsme již stihli prohlásit idealisty, neofunkcionalisty, a dokonce i velkou část konstruktivistů. Do kategorie objektivistických teorií, tedy do stejné kategorie, kam patří i pozitivismus, jsme zařadili ještě vědecké realisty a do určité míry dokonce i habermasovskou kritickou teorii.

V čem se ovšem s Markem Loužkem naprosto rozcháším, je souvislost mezi existencí pozitivisticky smýšlejících učenců v dějinách teorií mezinárodních vztahů a platností pozitivistických tvrzení. Stejně tak jako existence lidí, kteří věří v UFO, není důkazem existence mimozemských bytostí, není ani víra v pozitivismus dostatečným argumentem pro jeho pravdivost. Je faktem, že standardní učebnice teorií mezinárodních vztahů hovoří o mnohých přístupech jako o pozitivistických, ale to přirozeně vůbec neimplikuje představu, že všechny tyto teorie objektivně popisují realitu.

Stačí nahlédnout do několika *novějších* příruček, aby bylo zřejmé, že přesvědčení, že pozitivistická teorie je synonymem pro teorii objektivně zachycující realitu, opravdu není příliš obvyklé (*viz sborník Carlsnaes – Risse – Simmons /eds./, 2002 a zejména zde obsažená stať Wightova; Hollis – Smith, 2000, především s. 57–81; Smith – Booth – Zalewski /eds./, 1997; všechny texty v Burchill et al., 2001; dokonce i Dougherty – Pfaltzgraff, kteří reprezentují americký mainstream, vyjadřují značnou zdrženlivost /Dougherty – Pfaltzgraff, 1996, s. 33–36/*). Domnívám se proto, že není ani unáhlené, ani nepřijatelné, že Petr Drulák ve svém polemickém textu zpochybňoval jak pozitivistický charakter teorie veřejné volby jako takové, tak i obecně použitelnost pozitivismu ve společenských vědách.

Abych výše uvedené doložil konkrétními příklady, je třeba se zastavit u nejnámějších teorií MV, které sebe sama považují za pozitivistické, a prozkoumat jejich předpoklady. Při jejich analýze a vzájemné konfrontaci se totiž velmi rychle ukáže rozdíl mezi přesvědčením autorů teorie, že jde o přístup pozitivistický, a tím, zda je opravdu zcela „vědecky“ neutrální.

Prvním proudem, který podle Marka Loužka přispěl k tomu, že „*mezinárodní vztahy [ztratily] svůj normativní charakter*“ (Loužek, 2005 b, s. 120 nebo s. 110 tohoto čísla časopisu), je politický realismus.⁶ Loužek sám přitom toto tvrzení na několika místech svého textu vyvrací. Hned v následující větě tvrdí, odvolává se na Carra, že „*realistická teorie toliko odrazí zavedenou praxi*“ (Loužek, 2005 b, s. 120 nebo s. 110 tohoto čísla časopisu), a dodává, že realismus „*postupuje na základě precedentu, zkušenosti a intuice*“ (sic!), (Loužek, 2005 b, s. 120 nebo s. 110 tohoto čísla časopisu). Byť si lze jen těžko představit pozitivistu, který by otevřeně přiznal, že při své analýze postupuje podle intuice, toto konstatování alespoň odhaluje, že realismus je teorie nikoli hodnotově neutrální, ale normativně zakotvená v konzervativním pohledu na svět, v odmítání změny a pokroku v mezinárodních vztazích.

Realistická teorie oprávněně kritizovala idealisty, že „*zavedenou praxi*“, hluboce zakotvenou v myslích a činech praktiků mezinárodní politiky, opomíjí. Sama se ale dopustila té chyby, že tuto praxi přestala vnímat jako soubor relativně rigidních, nicméně nikoli nezměnitelných norem a prohlásila ji za pravdu, trvalou zákonitost charakterizující mezinárodní vztahy (srovnej Vasquez, 2003). S tím souvisí i lapidární realistické konstatování, že „*[t]rvalá spolupráce či mír nejsou možné*“ (Loužek, 2005 b, s. 120 nebo s. 110 tohoto čísla časopisu). To jistě není tvrzení, které by bylo možné jakkoli dokázat pomocí pozitivistických nástrojů, ale zcela logicky vyplývá z realistické orientace na zobecňování současné zkušenosti jak na minulost, tak i na budoucnost. Normativní charakter realismu pak Marek Loužek explicitně přiznává sám, když konstatuje, že „*[b]ehavioralisté kritizovali nejen idealisty, ale i realisty za to, že pronášeli (někdy skryté) normativní výpovědi o mezinárodním dění*“ (Loužek, 2005 b, s. 122 nebo s. 112 tohoto čísla časopisu).

Ještě více omezuje deklarovaný deskriptivně-analytický charakter realismu jeho spjatost s politickou praxí. Avšak právě přesvědčení realistů o objektivitě jejich pohledu spojené s „*politickým poradenstvím*“ vede ke vzniku bludného kruhu. Realismus všěpuje politikům představu, že jinak mezinárodní vztahy fungovat nemohou, a ony potom přirozeně jinak nefungují, jelikož je každý pokus o změnu předem diskvalifikován jako utopický. Pokud jsou ale mezinárodní vztahy ovládnány neměnnými pravidly, tedy pokud je opravdu pozemská existence člověka nenapravitelně poznamenána sklonem ke zlému, jak tvrdí mimo chodem rovněž silně normativistická tradice niebuhrovského realismu (viz Niebuhr, 1947), jak je možné, že by se politik bez rad realisticky smýšlejícího poradce mohl od těchto železných zákonů odchýlit? (O této otázce podrobněji diskutuje mimo jiné Viotti – Kauppi, 1999, s. 82–88.)

Diskuzí o implicitně normativních tvrzeních realismu se dostávám k behavioralistickému pojetí mezinárodních vztahů, tedy k proudu, který byl vůči realismu jako tehdy dominantnímu pravověří mimořádně kritický. Pokud ovšem bude behaviorismus považován za pozitivistický směr, bude jen těžko přijatelné tvrzení, že stejně vědecky neutrální jsou další teorie, které se také označují za pozitivistické. Jako příklad je možné uvést právě teorii veřejné volby. Pokud přijmeme hodnotovou neutralitu tohoto přístupu, založeného na předpokladu, že lidé jsou racionálně se rozhodující bytosti, které usilují o maximalizaci svého užitku, pak není možné totéž tvrdit o behaviorismu, který racionalismus ve jménu empirie odmítá jako vědecký nepodložený konstrukt, jak ostatně dokládá i sám Loužek (Loužek, 2005 b, s. 123 nebo s. 113 tohoto čísla časopisu).⁷

Hodnotová neutralita behaviorismu je ovšem sporná ještě z dalšího důvodu. Vyhraňovaná epistemologická pozice behaviorálních přístupů do značné míry předurčuje jejich metodologickou výbavu a navíc výrazně zužuje i jejich ontologický manévrovací prostor. Představa o totožnosti pozorovatelného a existujícího, v teorii mezinárodních vztahů navíc propojená s posedlostí po kvantifikaci dat, velmi snadno svádí k materialistickému pojetí světa a k ignorování těch faktorů, které nelze zachytit matematicky.⁸ To se samozřejmě týká především identity aktérů a normativních zdrojů jejich chování, tedy světa idejí, který v tradičních teoriích (například Hedley Bull nebo klasický realismus), ale i v nejnovějších přístupech k mezinárodním vztahům hraje neopominutelnou úlohu.

Tím, že se behavioralismus radikálně odmítá zabývat vhledy tradičních přístupů, jejichž roli při studiu mezinárodních vztahů považuje za spíše zatemňující, ovšem není schopen uchopit historickou evoluci mezinárodních vztahů. Důsledkem pak je paradoxně nekritické přebírání základních výzkumných otázek formulovaných realismem, na něž se následně behavioralismus snaží odpovědět „vědecktější“ způsobem. Jak trefně poznamenává Vasquez, behavioralismus nakonec v mnoha základních otázkách i odpovědích téměř bezvýhradně následuje svého největšího rivala, tedy realismus – klíčovými aktéry jsou státy, podle obou existuje zásadní rozdíl mezi politikou domácí a zahraniční, teorie mezinárodních vztahů jsou studiem války a míru a podobně (Vasquez, 1999; Vasquez, 2003).

Navíc již samotný výběr témat do značné míry předurčuje získané výsledky. Přejímají-li totiž behavioralisté v tomto období ještě dominantní státocentrický pohled realismu, a soustředí-li se tak na změny pouze na úrovni států, není překvapující, že budou za klíčovou proměnu v mezinárodních vztazích 60. a 70. let považovat oslabování bipolarity a eventuální nástup multipolarity, tedy změnu v mocenské konfiguraci mezi jednotlivými státy (srovnej Kratochvíl, 2002). Není snad ani třeba připomínat, že v této otázce ale rozhodně v teoriích mezinárodních vztahů nepanoval konsenzus. Marxistické teorie za klíčovou proměnu považovaly spíše prohlubující se chudobu v zemích tzv. třetího světa a rostoucí ekonomickou závislost na zemích Severu, liberálové si všímali především vzestupu nevládních aktérů, prohloubení ekonomické interdependence a podobně. Pojímat behavioralismus a jemu podobné přístupy jako objektivní nástroj analýzy mezinárodních vztahů je proto ze všech těchto důvodů nesprávné.⁹

O AMBIVALENTNÍM VZTAHU K MODERNITĚ

Předposledním a poněkud obecnějším bodem Loužkovy polemiky, o níž bych se zde chtěl krátce zmínit, je autorův zvláště ambivalentní vztah k tradici osvícenského a moderního myšlení. Marek Loužek totiž na obecnější rovině mnohá normativní tvrzení vycházející z osvícenství přijímá, aby jim na jiné rovině vehementně odporoval. Snad nejlépe je tento rozpor patrný na Loužkově chápání pokroku. Ty teorie, které počítají s ideou pokroku, v první řadě idealismus první poloviny 20. století, považuje – jak je zjevné z kontextu – za pomýlené; naproti tomu (konzervativní) realismus a behavioralismus jsou Loužkovi bližší. Jakmile se ovšem dostane k vědě, Loužkova rétorika se náhle prudce mění a autor při rozboru pozitivistických teorií v mezinárodních vztazích dokonce jde tak daleko, že hovoří přímo o „pokroku ve vědě“ (Loužek, 2005 b, s. 122 nebo s. 112 tohoto čísla časopisu).

Vzniká tak téměř neřešitelné dilema: Buď můžeme odmítnout osvícenskou představu o pokroku a kontinuitě ve jménu mocenského diskurzu a diskontinuity (jak činí postmoderní myšlení), pak ale jde přirozeně o popírání pokroku jak ve vědě, tak i v sociální realitě.¹⁰ Anebo jsme přesvědčeni, že pokrok je – mimo jiné prostřednictvím vědy – možný a lidstvu prospěšný. Třetí možností je setrvávání na pozici striktního oddělování pokrokového charakteru (i společenské) vědy a neprogresivní „skutečnosti“, což je zřejmě Loužkova pozice. Pozice je to ovšem normativně podbarvená a navíc jen těžko obhajitelná, neboť jak idea dějinného pokroku, tak i koncept vědeckého pokroku mají stejné – totiž moderní – kořeny a není vůbec jasné, na základě čeho Marek Loužek jeden výhonek tohoto myšlení odsekává, aby druhý nechal dále bujet. Ideál člověka jako racionálního individua, jak jej prezentuje modernita, je tedy současně Loužkem přijímán (jako předpoklad teorie veřejné volby i obecně jako základ vědeckého pokroku) i odmítán (při diskuzi o normativitě, o idealismu a o pokroku).

ZÁVĚR: O DELEGITIMIZACI POSTPOZITIVISMU

Nakonec bych se rád zastavil ještě u jednoho pozoruhodného rysu, který charakterizuje nejen polemiku mezi Loužkem a Drulákem, ale i většinu diskuzí mezi pozitivisty a postpozitivisty v teorii mezinárodních vztahů. Především v období zákopové války me-

zi oběma tábory na počátku devadesátých let, ale mnohdy i dnes diskuze obvykle začíná frontálním a mnohdy dost nevybíravým útokem proti některým předpokladům, které pozitivisté považují za „objektivní“, „přirozené“ a „pravdivé“. Proč je často již první výpad postpozitivistů tak ostrý, lze poměrně snadno pochopit (třebaže ne omluvit) – postpozitivisté mají totiž oprávněný pocit, že jsou hlavním proudem v teoriích mezinárodních vztahů zhusta ignorováni.

Co je však méně pochopitelné, je charakter odezvy z pozitivistického tábora. Ta má obvykle tři složky. Za prvé se pozitivisté na úvod odvolají na úctyhodnou tradici starších pozitivistů, popřípadě na vybrané filozofy vědy, kteří pozitivismus také obhajovali. Druhý prvek často představuje odkaz na „*common sense*“, tedy na fakt, že je přece zřejmé, že daná pozitivistická teorie nejlépe popisuje „skutečnost“, což se v případě teorií mezinárodních vztahů snadno doloží tím, že obhajovanou teorii akceptuje nejen velká část akademiků, ale i politici samotní, anebo ještě lépe, že se politici jejími radami a doporučeními sami řídí. Nedostí na tom – navrch často získá třetí složka, která by se podle mého názoru v polemice tohoto typu vůbec neměla objevit. Tou je pokus o delegitimizaci protivníka, eventuálně celého proudu, jež zastává (*pro podrobnou analýzu tohoto prvku viz Smith, 1997, s. 33–35*). To je sice strategie využívaná oběma stranami sporu, ale v případě většinouvého, tedy pozitivistického přístupu ji paradoxně nelze vnímat jinak než jako pokus o mocenské prosazení určitého „režimu pravdy“ a o potlačení alternativních pohledů. Delegitimizace přístupu na základě tvrzení, že by pak nebylo možné obor „považovat za etablovanou vědeckou disciplínu“ (*Loužek, 2005 b, s. 123 nebo s. 113 tohoto čísla časopisu*), je proto nepatřičná.

Tento postup by bylo možné tolerovat, pokud by byl doplněn o věcnou obhajobu východisek a tvrzení pozitivismu, a to jak na úrovni filozofie vědy, tak i na rovině konkrétní a konzistentní argumentace, vyplývající ze znalosti pozadí jednotlivých teorií v oboru. Ale právě meritorní střet, který by měl být jádrem celé diskuze, bývá často přítomen jen marginálně. Proto bych se přimlouval za posun diskuze od vylučování z legitimního diskursu směrem k diskuzi o jádru sporu, tedy o metateoretických východiscích oboru a o jejich důsledcích pro mezinárodní vztahy samotné.

¹ Například podle Wighta (Wight, 2002, s. 41–42) má pozitivismus čtyři základní rysy:

- 1) fenomenalismus (jevy, nikoli realita jsou předmětem našeho poznání);
- 2) nominalismus (slova, která používáme, nemají žádný objektivní význam, ale jsou pouhými konvenčními symboly);
- 3) kognitivismus (hodnotovým soudům a normativním výrokům nemůže být připsána žádná kognitivní hodnota);
- 4) naturalismus (vědecká metoda je bytostně jednotná, a lze ji tedy aplikovat stejně na vědy přírodní i společenské).

Christopher Lloyd (Lloyd, 1993, s. 72–73) uvádí jako čtyři základní aspekty pozitivismu:

- 1) logicismus (objektivní potvrzení vědecké teorie je možné prostřednictvím deduktivní logiky);
 - 2) empirickou verifikaci (vědecké jsou jen ty výroky, které jsou empiricky ověřitelné nebo vyvratitelné, nebo ty, které jsou z definice pravdivé);
 - 3) rozlišování mezi teorií a pozorováním (přičemž pozorování je pojímáno jako hodnotově neutrální);
 - 4) humeovskou teorii kauzality (kauzální vztah je trvalý chronologický vztah mezi pozorovanými událostmi).
- A konečně podle Viottiho a Kauppiho (Viotti – Kauppi, 1999, s. 16) „pozitivismus zahrnuje přesvědčení o jednotě vědy, což je chápáno jako víra, že je možné používat přírodovědeckou metodologii pro vysvětlení společenského světa, včetně mezinárodních vztahů. Pozitivisté věří, že objektivní poznání světa je možné, spoléhají tedy na racionalistickou tradici osvícenství.“

² Loužek tvrdí, že toto objektivní poznání může být teoretické, nebo empirické. Není ovšem zcela zřejmé, jak by mělo být teoretické poznání z epistemologického hlediska chápáno. Snad má Loužek na mysli poznávání pomocí rozumu – racionalismus je ovšem tradičně chápán nikoli jako paralela, ale spíše protiklad empiricismu.

³ Mohlo by se tedy zdát, že ve skutečnosti jde spíše o spor objektivismu (kam patří i Wendtův vědecký realismus) a postmoderny. Loužek ovšem nehájí pouze objektivismus, ale i možnost empirického poznání, a tudíž nelze jeho pozici redukovat čistě na objektivismus, ale je třeba ji chápat opravdu jako pozitivistickou. Za tuto připomínku děkuji jednomu z recenzentů.

- ⁴ Wendt navíc není konstruktivismu „nejbližší“ (Loužek, 2005 b, s. 122 nebo s. 112 tohoto čísla časopisu), nýbrž přímo konstruktivistou je.
- ⁵ Dalším problémem rozboru neofunkcionalismu je, že se v Loužkově pojetí výzkumu mezinárodních vztahů slévají v jedno teorie mezinárodních vztahů a teorie evropské integrace, a tak je neofunkcionalismus jmenován vedle neorealismu jako jeden ze dvou přístupů v moderních teoriích mezinárodních vztahů (Loužek, 2005 b, s. 121 nebo s. 111 tohoto čísla časopisu). Tento postup je o to překvapivější, že ve své předchozí stati se autor tohoto omylu vyvaroval (Loužek, 2005 a, s. 7 nebo s. 85 tohoto čísla časopisu). Loužek se pravděpodobně nechal svést na scesti skutečností, že teorie evropské integrace jsou někdy prezentovány jako podmnožina teorií mezinárodních vztahů (i když výhrady k tomuto pojetí viz Rosamond, 2000 nebo Kratochvíl, 2005).
- ⁶ Zde je třeba přirozeně rozlišovat mezi realismem ve filozofickém slova smyslu (tak je termín realismus používán při rozboru Wendtova vědeckého realismu) a realismem jako jednou z teorií mezinárodních vztahů.
- ⁷ Loužek se při rozboru behavioralismu ovšem dopouští omylu, když tvrdí, že behavioralisté chtějí „rekonstruovat názory těch, kdo přijímají rozhodnutí“. Behavioralisté jsou extrémními empiriky, kteří odmítají zkoumat myšlenkové pochody politiků, ale zaměřují se pouze na smyslově zachytitelné, tedy na chování.
- ⁸ Totéž lze ale prohlásit i o teorii veřejné volby. Loužek sice tvrdí, že teorie veřejné volby neimplikuje materialismus, ovšem při operacionalizaci „ekonomického přístupu“ (Loužek, 2005 b, s. 123 nebo s. 113 tohoto čísla časopisu) ke člověku je téměř vždy dávana přednost snadno měřitelným, tedy obvykle materiálním faktorům.
- ⁹ Jsem přesvědčen o tom, že existuje celá řada argumentů, jimiž lze poukázat na absenci hodnotové neutrality i v dalších teoriích, o nichž jsem se v této části nezmiňoval, jako je například neofunkcionalismus nebo konstruktivismus Wendtova typu. Vzhledem k tomu, že však takový názor ani Loužek, ani Drulák pravděpodobně nezastávají, nebudu se touto otázkou podrobněji zabývat.
- ¹⁰ Dělení na vědu a sociální realitu by ovšem postmodernisté považovali za zcela nesmyslnou dichotomii (srovnej Foucault, 1966).

Literatura

- Adler, Emanuel (2002): Constructivism and International Relations. In: Carlsnaes, Walter – Risse, Thomas – Simmons, Bets A. (eds.): Handbook of International Relations. Sage: London, 2002, s. 95–118.
- Angell, Norman (1913): The Great Illusion. New York – London, 1913, <http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/1914m/illusion.html>
- Burchill, Scott et al. (2001): Theories of International Relations. 2nd ed. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2001.
- Carlsnaes, Walter – Risse, Thomas – Simmons, Bets A. (eds., 2002): Handbook of International Relations. Sage: London, 2002.
- Dougherty, James E. – Pfaltzgraff, Robert L., Jr. (1996): Contending Theories of International Relations. A Comprehensive Survey. 4th ed. New York: Addison Wesley Longman, 1996.
- Drulák, Petr (2003): Teorie mezinárodních vztahů. Praha: Portál, 2003.
- Drulák, Petr (2005): Úskalí veřejné volby. Polemika ke stati Marka Loužka: Dokáže teorie veřejné volby vysvětlit rozšiřování Evropské unie? Mezinárodní vztahy, ročník 40 (2005), číslo 3, s. 112–118. Přetištěno in: Mezinárodní vztahy, ročník 41 (2006), speciální číslo, s. 102–108.
- Foucault, Michel (1966): Les mots et les choses. Paris: Gallimard, 1966.
- Grieco, Joseph M. (1999): Realism and Regionalism: American Power and German and Japanese Institutional Strategies During and After the Cold War. In: Kapstein, Ethan B. – Mastanduno, Michael (eds.): Unipolar Politics. New York: Columbia University Press, 1999, s. 319–353.
- Grieco, Joseph M. (1996): State Interests and International Rule Trajectories: A Neorealist Interpretation of the Maastricht Treaty and European Economic and Monetary Union. Security Studies, Vol. 5 (Spring 1996), s. 261–305.
- Grieco, Joseph M. (1997): Systemic Sources of Variation in Regional Institutionalization in Western Europe, East Asia, and the Americas. In: Mansfield, Edward D. – Milner, Helen V. (eds.): The Political Economy of Regionalism. New York: Columbia University Press, 1997, s. 164–187.
- Grieco, Joseph M. (1995): The Maastricht Treaty, Economic and Monetary Union and the Neo-realist Research Programme. Review of International Studies, Vol. 21 (1995), No. 1, s. 21–40.
- Hollis, Martin (1997): The Last Post? In: Smith, Steve – Booth, Ken – Zalewski, Marysia (eds.): International Theory: Positivism and Beyond. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 1997, s. 301–317.
- Hollis, Martin – Smith, Steve (2000): Teorie mezinárodních vztahů. Interpretace a porozumění. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000.
- Kratochvíl, Petr (2005): Konstitucionální fáze evropské integrace: teoretická reflexe. Acta Oeconomica Pragensia, číslo 7 (2005).
- Kratochvíl, Petr (2002): Polarita v teorii mezinárodních vztahů. Mezinárodní vztahy, ročník 37 (2002), číslo 4, s. 26–46.
- Lloyd, Christopher (1993): The Structure of History. Oxford: Blackwell, 1993.
- Loužek, Marek (2005 a): Dokáže teorie veřejné volby vysvětlit rozšiřování Evropské unie? Mezinárodní vztahy, ročník 40 (2005), číslo 2, s. 5–23. Přetištěno in: Mezinárodní vztahy, ročník 41 (2006), speciální číslo, s. 83–101.

POZITIVISMUS A NORMATIVISMUS

- Loužek, Marek (2005 b): Obhajoba pozitivistického přístupu – odpověď na polemiku. *Mezinárodní vztahy*, ročník 40 (2005), číslo 3, s. 119–125. Přetištěno in: *Mezinárodní vztahy*, ročník 41 (2006), speciální číslo, s. 109–115.
- Mearsheimer, John J. (1990): Back to the Future Instability in Europe After the Cold War. *International Security*, Vol. 15 (Summer 1990), No. 1, s. 5–56.
- Moravcsik, Andrew (1997): Taking Preferences Seriously. A Liberal Theory of International Politics. *International Organization*, Vol. 51 (Autumn 1997), No. 4, s. 513–553.
- Niebuhr, Reinhold (1947): *Synové světla a synové tmy: ospravedlnění demokracie a kritika její tradiční obrany*. Praha: Jan Laichter, 1947.
- Risse, Thomas – Wiener, Antje (1999): „Something Rotten“ and the Social Construction of Social Constructivism: a comment on comments. *Journal of European Public Policy*, Vol. 6 (December 1999), No. 5, s. 775–782.
- Rosamond, Ben (2000): *Theories of European Integration*. Basingstoke: Palgrave, 2000.
- Schmitter, Philippe C. (2004): Neo-Neofunctionalism. In: Wiener, Antje – Diez, Thomas (eds.): *European Integration Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2004, s. 45–74.
- Smith, Steve (1997): Positivism and Beyond. In: Smith, Steve – Booth, Ken – Zalewski, Marysia (eds.): *International Theory: Positivism and Beyond*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 1997, s. 11–44.
- Smith, Steve – Booth, Ken – Zalewski, Marysia (eds., 1997): *International Theory: Positivism and Beyond*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 1997.
- Vasquez, John A. (2003): Postpozitivistická debata. Rekonstrukce vědeckého výzkumu a teorie mezinárodních vztahů po pádu osvícenství. In: Booth, Ken – Smith, Steve (eds.): *Současné teorie mezinárodních vztahů*. Brno: Barrister & Principal, 2003, s. 127–153.
- Vasquez, John A. (1999): *The Power of Power Politics. From Classical Realism to Neotraditionalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Viotti, Paul R. – Kauppi, Mark V. (1999): *International Relations Theory. Realism, Pluralism, Globalism, and Beyond*. 3rd ed. Boston – London – Toronto – Sydney – Tokio – Singapur: Allyn & Bacon, 1999.
- Wendt, Alexander (1999): *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Wiener, Antje – Diez, Thomas (2004): *European Integration Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Wight, Colin (2002): Philosophy of Social Science and International Relations. In: Carlsnaes, Walter – Risse, Thomas – Simmons, Bets A. (eds.): *Handbook of International Relations*. Sage: London, 2002, s. 23–51.